

Keszeg Vilmos

A MEGHÓDÍTOTT ÉS ELVESZÍTETT HOLD

A Hold célbavétele, majd a Holdra történt leereszkedés, a Holdon megtett néhány lépés hosszú ideje a legjelentősebb fegyvertény volt a több évezredes mitikus és vallásos, ezen belül a keresztény világgéppel szemben. Az a folyamat, amelyben Neil Armstrong és társai holdra szállása, sétája és visszatérte illeszkedett, összebékíthetetlenné tette a két világgépet, a „metafizika utáni” szemlélet érvényességének korát nyitotta meg, amelyben megnő az eljárási racionalitás szerepe (a megfigyelői perspektíva érvényesítése a hagyomány helyett, a módszer érvényesítése a tanítás tisztelete és átörökítése helyett), szemmel láthatóvá válik az ész és az általa működtetett technika szituálizálása, a tartalom mellett a figyelem nagyobb intenzitással fordul a beszélés kontextusa, aktusa felé. S mindaz, ami ezen a határon kívül szorul, a művészetben kontextualizálódik, szerveződik újra.¹

A Föld–Hold-távolság bemérése, megközelíthetőségének feltételezése, majd az utazás előkészítése és megvalósítása az emberi kalkulációk, posztulátumok kontextusába vonta a Holdat. A Hold emberi szándékok, kísérletek, terjeszkedés tárgyává vált. Akárcsak a háziásított kutya, a felfedezett, térképre rajzolt földrészek. A holdra szállás megismételte a boszorkányperek alaphelyzetét. Anélkül azonban, hogy igénybe vette volna a törvényszéki rítus forogatókönyvét, s hogy perbe idézte volna a mitikus-mágikus-vallásos világgép használóit és forgalmazóit. Sokkal rafináltabban járt el, mint az inkvizítorok: látszólag nem vett tudomást róla, méltatlannak érezte vitába szállni vele. A kompromisszumoktól való elzárkózást tüntetően tette, az utazás történetében az ember által kezelt Technikát, az ember által megalkotott Gépet exponálta. Az űrutazásról igen, pszichológiájáról azonban a NASA nem adott ki közleményt. Az emblematikus képen a program végrehajtása előtt 15 nappal² Armstrong úgy áll előttünk 39 évesen, űrruhában, sisakját kezében tartva, mint akinek nincsenek emberi, metafizikai kételyei,

1 Jürgen HABERMAS, *A metafizika utáni gondolkodás motívumai*, ford. NYIZSNYÁNSZKY Ferenc = Jürgen HABERMAS – Jean-François LYOTARD – Richard RORTY, *A posztmodern állapot*, Századvég, Budapest, 1993, 179–212.

2 A felvétel 1969. július 1-jén készült, az űrutazás 1969. július 16-án kezdődött.

PLÁTICĂ Mihai: Kollázs

dilemmái, nincs magánélete.³ Jóval humánusabb az a tradíció, amely nem róla, és csupán utólag szivárogtatta ki azt, hogy a 48 éves Ilán Rámón repülő ezredes, Izrael első asztronautája, az amerikai Columbia űrhajó utasa az űrbe magával vitte a Bibliát, és magával vitt néhány, szerencsét hozó kabalát is. Igaz, a katasztrófától nem mentették meg, 2003. február 1-jén az űrszerek együtt pusztultak el a védencükkel. Ilán Rámón gesztusa mégis példaértékű a kultúrának (a hiedelmek, a hit és a tudás, a technika) „teremtett” voltáról és az emberrel való (szoros, de nem elválaszthatatlan) kapcsolatáról.

A 20. század első nagy – legnagyobb? – médiarításának jelentéktelen okból nem lehettem szemtanúja. 1969-ben már lehetett egy-két televízió a szülőfalumban, én azonban nem követhettem a közvetítést. De a rítus hangulata engem is magával ragadott. A korabeli közhangulatot – az említett tudományos-technikai „boszorkánypert”, a hiedelem-vallás versus tudomány-technika konfrontációját – jóval később rekonstruáltam. Kutatói pályám legkészségesebb, egyetlen teljesen analfabéta adatközlőjének tettem fel a kérdést. „– János bácsi, emlékszik, hogy

3 Középső gyermeke kétévesen, 1962-ben hunyt el, felesége 38 évi házasság után vált el tőle. Az űrutazást intenzív vita előzte meg azzal kapcsolatban, hogy ki lépjen elsőként a Holdra. A kiszállás pillanatában kimondott győzelmes aforizma, a földi civilizációt jelképező zászló kitűzése, az emléklapett elhelyezése az utazás előtt kialakított forgatókönyv epizódjai, amelyeket az utazók mindössze kiviteleztek.

a Holdra mentek fel emberek ezelőtt pár évvel? – Hallottam és néztem is a televízióba. Én azt gondoltam, s azt mondtam nekik má akko, hogy mé nem mennek a Napba, ha akarják, hogy fejlül legyenek az Istenen, me a Holdat is az Isten csinálto. S a Napat is. Mé nem mennek oda, ha olyan okosak. Valamennyire megközelítették, de a Holdba se tudtak bémenni. Nem is tudnak. Nem hiszek ezekben. Nem hiszek. Hiszek mindenbe, de ebbe nem. Mondam, ha akar tudós lenni, s nagyobb az Istenné, akko menjen fe a Napba.⁴ Egy 76 éves férfi úgy emlékszik, hogy a felvételeket technikai trükként értelmezték a faluban: „Józsi bácsiékhoz mentünk [televíziót nézni], miko mentek fe az űrbe. A hód-ba. S mentünk, hogy lássuk. Azt mondta Feri bácsi, Szász, hagyjatak békét, te, abbó nem igaz semmi. Azak ementek egy hegy megé, s ott lefényképezték. [Nevet.]”⁵ Egy 85 éves férfi emlékezetében a következő párbeszéd őrződött meg a közvetítésről: „Székely Gyuri bácsinak mondam, Gyuri bácsi, lesz egy ládo, béteheti az ágy alá, a pincébe, ahova akarja, ásson gödret nekie, s meg fogja látni, hogy hogy beszél Ceaușescu a rádióba, vagy a másik. – A, én azonna lemondak a vallásomról. Két év múlva: – Na, Gyuri bácsi, hogy áll a vallásávo? – Nem tudom. Most se tudom elhinni. Na jó. Aztán felment Gagarin a világ-űrbe. – Olyan isten nincs. Vót más ember is, aki mondta, nem, nem. Én ezeket mind hittem, tudtam, hogy a tudomány fejlődik. S az élet előre megy, nem visszafelé. Még S. János bácsi is: – Há, fiam, nem tudam elképzelni. – Várták a világvégét. – Igen.”⁶

Falum kezdő írástudójaként közvetlen bizonyítékkal szerettem volna beleszólni a vitába. 12 évesen levelet írtam Neil Armstrongnak, és bedobtam a mezősegi falu, Detrehemtelep postaládájába. A levelet a posta kézbesítette, és Neil Armstrong válaszolt. Arra csupán most, sok évtizeddel később jövök rá, hogy igyekeztem mégsem bizonyult eredményesnek. A kolhozosítás ideológiával áthatott idején a falu a szovjet technika győzelmének tudta be a holdutazást, a vallás–technika oppozíciója mellé a szocialista világregnd vs. kapitalista világregnd, a Vosztok–Szojuz vs. Apollo oppozícióját is bevonta az értelmezésbe.⁷ Gagarin a főszereplője annak a kárörvendő történetnek is, amelyet

4 KESZEG Vilmos, *Történetek és történetmondás Detrehemtelepen*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2012, 72.

5 *Uo.*, 181.

6 *Uo.*, 181–182.

7 Az amerikai űrrepülés valójában elismerte Gagarin érdemeit. Az Apollo-11 űrutasai az alig egy évvel korábban elhunyt Gagarin egyik kitüntetését is magukkal vitték és elhelyezték a Holdon.

Zsigmond Győző kollégám rögzített a Szilágyságban: „Gagarin járt a Hódba, de az Isten lelökte, s ráengedte a szurkot a feleségire, me le akarta dobni a Jóistent az égből”.⁸ A két aktualitás (azaz a szövetkezetesítés és az űrutazás) az alcsíki falvakban is összekapcsolódott: (a holdra szállás a) „kollektivizálás idején történt.”⁹ Nagy Matyi bácsinak mondták, hogy Gagarin felment a holdba. S erre ő: – Csinálják meg ott a kollektívet, hagyjanak nekünk békét!”¹⁰ Akárcsak Detrehemtelepen, a mezősegi Magyarszovát egyik asszonya is a kamu és a Biblia mellett tette le a voksát: „Csak úgy körüljártak a levegőben. Azt nem hiszem, hogy felmentek a hódba. Az nem lehet. Én azt hiszem, ami a Bibliába van.”¹¹ Tordán Zsófi néni szintén dülőre akarta vinni a kérdést: „– Annuska, maga hiszi, hogy felmentek a hódvilágba?” – szorította sarokba szomszédasszonyát.¹² Aranyosszéken a második világháború idején a német katonákról, tisztokról és haditechnikáról kialakult elismerő vélemény is megbicsaklik a holdra szállás narratívájában: „Nem hiszem, hogy jártak a Holdon. A németek fe akartak menni, de nem tudtak.”¹³ Egy szatmári adatközlő személyes értesülés hatására fogadta el a megingathatatlan tény: „Hogyne járt volna az ember a holdon, az űrbe. A sógorom Amerikában egy űrlaboratóriumban dolgozik.”¹⁴

A szájhagyomány más műfajban is bizonyította receptivitását. A falucsúfólok mondák (rátótiádák) a *ki járt először Amerikában?* típusú történetekben tréfásan jelenítették meg egy-egy helyi hagyomány ősiségét és primátusát. Amikor Kolumbusz Kristóf 1492-ben Amerikába érkezett, a parton a kiskundorozsmaiak várták, piócát (nadály) kínáltak megvásárlásra. Az aranyosszékiek pedig vöröshagymát. Később igaz, hogy nem Neil Armstrongot és Edwin Aldrint, hanem szintén Gagarint a csomafalviak fogadták a Holdon, *málnaszedő kassal már ott voltak*, s nem tudni, hogy találkoztak-e a korondiakkal, akik akkor már szintén ott voltak valahol kerámiaportékájukkal.¹⁵

Mi volt az a hagyomány, amelyet a NASA keresztűzbe állított?

A lunáris mitológia szerint a Hold és a Nap közeli kapcsolatban van egymással, vérrokonok (testvérek) vagy házastársak. A másik, a dualisztikus képzet szerint kiegészítik egymást vagy ellentétben állnak

8 ZSIGMOND Győző, *Égítést és néphagyomány*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1999, 177.

9 A Vosztkok-1 1961. április 12-én ment ki az űrbe.

10 ZSIGMOND, I. m., 177.

11 Uo., 177.

12 Tordai adatközlés.

13 ZSIGMOND, I. m., 176.

14 Uo., 177.

15 Uo., 169.

egymással (férfi–nő, jó–gonosz).¹⁶ A keresztény világgép a Holdat a világtéremtés történetében és a világ rendjében helyezte el. Isteni szóval teremtett világítótest, az ég és a föld, a világosság és a sötétség / a nappal és az éjszaka / a Nap és a Hold bináris, strukturális oppozíció része.

Az egyetemes fenyegetettség a létfeltételt jelentő égitestek elrablásának, a Nap, a Hold és a csillagok elrekesztésének motívumában történő megjelenítése a népmesékben őrződött meg. A nemzetközi mesekatalógusban AaTh 328A (H 333, BN 319) típusszámot viselő mesében az égitesteket sárkányok rabolják el, a meshős visszaszerzi és visszabocsátja őket az égre.¹⁷ A hősmese változatait a 18. századtól kezdve a magyar nyelvterületen sokszor rögzítették. A történetnek van egy másik verziója is, amelyben két bolyongó félkolontos egy tó partjára érkezik, s a víz tükrén megpillantják a Holdat. – Né, elrabolták, a vízbe rekesztették a Holdat. Mentsük meg. Ahogy egy karóval hadonászni kezdenek a vízben, hanyatt vágódnak, s az égen megpillantják a Holdat. – Megmentettük – örvendeznek elégtétellel. Ez a bolond-mese a „varázsmesék történeti gyökereinek” meglazulását követően alakult ki, amikor a történetekben szereplő alapvető, egzisztenciális helyzetek eredeti jelentése teljesen átértelmeződött, fikcióvá alakult át. Esetünkben az éjszakai égitest megmentése – nevetségesség.¹⁸

Az eredetmondák (etiológiai mondák) a holdfoltok (valójában holdtengerek, -kráterek képi azonosítása) eredetére adnak választ. A világszerte legerjedtebb képzet szerint emberi alak látható a Holdban, aki büntetését tölti.¹⁹ A szűzsékek a magyar nyelvterületen való elterjedtségét a diffúzió szemléletét követő kartográfiai módszer tárta fel.²⁰ A kutatások eredményeit legutóbb Zsigmond Győző összegezte. Az egyik szűzsé szerint a Holdon (telehold) pásztor látható, aki káromkodás, a Hold káromlása miatt került oda: csipkebokorra terített kapcáját szárítja / botjára támaszkodik / juhait őrzi. Kríza Ildikó Magyarózdön jegyezte le a következő változatot: „A Pakulár (pásztor) kitette szárítani

16 V. I., *Holdmítoszok = Mitológiai Enciklopédia I.*, főszerk. Sz. A. TOKAREV, Gondolat, Budapest, 1988, 92–94.

17 A. F. ANISIMOV, *Kosmologičeskie predstavleni ja narodov Severa*, Moszkva–Leningrád, 1959, 92–95.; DÖMÖTÖR Ákos, *A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300–749)*. Magyar népmesekatalógus 2., MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 1988, 151–154.

18 A mesék eredeti történeteinek rekonstruálása: Vladimir J. PROPP, *Les racines historiques du conte merveilleux*, Gallimard, Paris, 1983. (Első kiadás: 1946).

19 NAGY Ilona, *Eredetmagyarázó monda = Magyar néprajz V. Magyar népköltészet*, főszerk. VARGYAS Lajos, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, 118.

20 DIÓSZEGI Vilmos, *Holdfoltok = Mutatvány a magyar Néprajzi Atlasz anyagából*, A Néprajzi Múzeum füzetei 23., Budapest, 1967.

a kapcáját, de már akkor éccaka volt. A kapca hát nem akart megszáradni. A pakulár azt akarta, hogy a Hold szárítsa meg, de bizony a Holdnak nem volt annyi ereje. Szidta a pakulár a Holdat, kerekített olyat, hogy csak. A Hold bizony ezt nem tűrte, hogy őt egy semmi pakulár becsmérelje, mit tett, magába szitta a nyáját is, a pakulárt. Meg is lehet látni, még a bokrot is, amint a pakulár kitette a kapcáját. A sok juh – meg lehet látni – még ott is mozog egy kicsit.”²¹ A másik szüzsé szintén a vallásos normák megsértésével magyarázza a lények holdbéli jelenlétét.²² A főszereplő viszont ezúttal Dávid (király) és Cicelle, akik a templomi szertartás helyett a táncot választották: „Dávidot meg Cicellét kütte az anyyuk, hogy mennyenek a templomba, ők bementek a kocsmába. Mektutta az anyyuk, hogy kocsmába mentek, utánok ment, pirongatta őket, ők meg kilökték (az anyjokat). Akkó megátkozta őket, hogy se a menyország, se a pokol, se a csillag be ne vegye, mindent elszámolt, csa a hódat nem, osztán az Úristen oda rendelte őket.”²³ A két szüzsé elterjedtsége között jelentős vízválasztó húzódik: a magyar nyelvterület keleti részén, a történelmi Erdély és Moldva régiójában a pásztor-, a nyelvterület nyugati részén a táncolás-narratívum terjedt el.²⁴ A kép nyilván sokkal élénkebb. A Hold felszínén szórványosan szalmát / szénát / rőzsét / venyigét vivő / kaszáló / tuskét vágó ember, tüzet rakó pásztor, kapcát szárító pásztor, a fát hordó / a kapcáját szárító Dávid, ökrökkel szántó ember, továbbá Ádám és Éva / Szent Péter / Jézus látható.²⁵ A nem keresztény világ a holdfoltokban általában állatokat, közülük különösen a kutyát azonosítja.²⁶

A holdfogyatkozást a paraszti mitológia a közelmúltig égitestfaló lényeknek tulajdonította. A magyar nyelvterületen a palóc kirajzás vonzaskörzetében ilyen lény volt a markoláb.²⁷ Fiktív természetmagyarázó lény, alakjához, szerepköréhez nem tartoznak egyéb attribútumok.

21 Idézi NAGY, I. m., 118.

22 A tabusértés mint a Holdra kerülés motivációja általános európai narratív érv. Paul SÉBILLOT, *Le ciel, la nuit et les esprits de l'air*, Paris, 43. (Eredeti kiadás: 1904–106). Idézi ZSIGMOND, I. m., 113.

23 KÁLMÁNY Lajos, *Mytologijai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. A Hold nyelv-
hagyományainkban*, Szeged, 1887, 17. Idézi NAGY, I. m., 118.

24 ZSIGMOND, I. m., 111–113.

25 *Uo.*, 112–113.; SÁRKÁNY Mihály, *Holdfoltok = Magyar Néprajzi Lexikon 2. F–Ka*, főszerk. ORTUTAY Gyula, Akadémiai, Budapest, 1979, 568–569.

26 Vszelodov V. IVANOV, *Holdmítoszok = Mitológiai enciklopédia I.*, főszerk. Sz. A. TOKAREV, Gondolat, Budapest, 1988, 94, hivatkozva ZSIGMOND, I. m., 113.

27 DIÓSZEGI Vilmos, *A palóc etnokulturális csoport határa és kirajzásai. Az égitestet evő mitikus lény, a markoláb elterjedésének tanulságai*, Népi Kultúra – Népi Társadalom I., 1968, 217–251.

Elterjedt magyarázat szerint a keresztleetlenül elhunyt gyermekek szintén eszik a Holdat. A délszláv és a román mitológiában ennek a lénynek neve is van, várcolacnak hívják. „Több mint bizonyos, hogy a szláv (román) kölcsönhatásban kell keresnünk holdevő farkasaink és éllekeink magyarázatát” – írta Róheim Géza 1925-ben róla.²⁸ Szintén ő vette számba a többi, a magyar néphit szerint holdfogyatkozást okozó lényt. Ezek a következők: 1. madár, markoláb, kakas, 2. farkas, 3. keresztleetlenül elhunytak lelke, 4. sárkány és a nem magyar eredetű virkolák.²⁹ A román mitológia tudomása szerint a várcolac félig ember, félig farkas. Felmegy az égbe, ahol nap- vagy holdfogyatkozást okoz.³⁰

A legnagyobb izgalmat Daczó Árpád közlései ígérték, amikor a szocialista éraban az utolsó kiadástörténeti lehetőséggel élve közzétette a Babba Máriával kapcsolatos gyimesi feljegyzéseit. A katolikus lelkész, ferences szerzetes 1973-ban szembesült a Holddal azonosított, Babba Máriának nevezett Szűz Mária kultuszával, a vele kapcsolatos laikus vallási gyakorlategyüttessel. Este, a Hold feltünésekor feléje fordulva imádkoztak, hozzá fohászkoztak reggel, szülés előtt, állatok ellésekor, útra induláskor, vihar előtt. Ha előrehaladás volt életükben, Babba Máriának adtak hálát. Babba Máriának nevezték a Holdat. „Babba Máriát inkább kérjük, mint a Jóistent. Többet kérjük őt. A Jóisten meghallgat, de a Babba Máriát hamarabb kérjük” – ismerte be a papi feddéstől tartva plébánosának egy 65 éves asszony.³¹ A Babba Máriával azonosított Hold lokális-regionális kultuszának egy eleme, a megjelenő Hold „új hold, új király” formulával és imával való köszöntése mint laikus vallási gyakorlat tágabb térbeli elterjedtséget mutat.

Habár a Hold mitológiája szertefoszlott az európai, a keresztény kultúrában, a mindennapi földműves (többnyire mágikus) gyakorlatokban meghatározó szerepe volt a 20. század közepéig. A holdciklusok, a holdváltozások, a Hold fel- és eltünése alapját képezték az élővilág gyarapodásának, növekedésének, az állattenyésztés és növénytermesztés, a testápolás és a gyógyítás, az átmeneti rítusok gyakorlatainak. Meghatározták a gyarapodás ritmusát, időszakait, az élővilágra irányuló emberi cselekvések elvégzésének idejét. Következésképpen, a Hold első-sorban a földműves és állattartó réteg, a parasztság munkavégzésére

28 RÓHEIM Géza, *Magyar néphit és népszokások*, Athenaeum, Budapest, 1925, 132.

29 *Uo.*, 130.

30 Romulus VULCĂNESCU, *Mitologia română*, Editura Academiei, București, 1987, 303–304.

31 DACZÓ Árpád, *A gyimesi Babba Mária = Népmiszereti dolgozatok 1980*, szerk. dr. Kós Károly – dr. FARAGÓ József, Kriterion, Bukarest, 1980, 231–239.

volt kihatással, a testgondozás esetén pedig foglalkozástól függetlenül mindenkinek számolnia kellett a Hold állapotaival. A gyakorlatok, cselekvések az analógia – a mágia egyik alap- – elvét érvényesítették. E szerint újholdtól holdtöltéig (telehold) a Hold növekedőben van, ezért hatással van az újholdkor elindított folyamatokra. A holdtölte utáni holdfogyta pedig visszafogja a gyarapodást.

Az analógia elvét a különböző lokális-regionális kultúrák sajátosan, a munkavégzés több-kevesebb területén, különböző formában érvényesítették. A szakirodalomból összegyűjtött előírások különböző helyi cselekvési és motivációs rendszerekből származnak.³²

Mi mindenre volt befolyása a Holdnak?

Újholdtól növekedni kezd a Hold, ezért az újhold és a holdtölte közötti időszakban ajánlatos nyiratkozni, hogy dúsan, tömötten nőjön a haj; újhold péntekén kell először megnyírni az újszülöttet, a nagylány pedig minden újhold péntekén vágjon a hajából. Ugyanezt kell tenni a szakállal és a körömmel is.

Holdújságkor (újhold) és holdváltózáskor nem ajánlatos veteményt vetni, a növény Hold hatására ugyanis a vetemény föld feletti része növekszik. A holdtöltekor ültetett virágok csokrosan virágoznak. Veteményezni, krumplit ültetni viszont holdfogyatkozáskor ajánlatos, mert a Hold fogyatkozása a föld alatti részt, a gyökeret növeli. Holdfogytán ezért nem szabad gabonát vetni, káposztát ültetni. Az újhold idején vetett gabona virágzik, de nem magzik. Ajánlatos még aratást kezdeni, fát oltani.³³ Az újholdkor kötött házasság gyarapodást hoz az ifjú pár életébe. Újholdkor ajánlatos festőnövényt szedni, tűzifát vágni, tilos viszont a vessző és a szerszámfa vágása. Újholdkor kell libát berekeszteni, disznót herélni, tilos viszont disznót és récét vágni, majorságot ültetni. Az újholdkor a zsebbe tett pénz gyarapodni fog. Szerencsés az újholdkor történő szülés, szerencsés, ha a kis szárnyasok újholdkor bújnak elő a tojásból. Ugyanekkor ajánlatos a szopó gyerek elválasztása. Újholdkor nem szabad meszelést kezdeni, újhold péntekén kenyeret sütni.

Telehold után fogyatkozás kezdődik, ezért a telehold idején történt szülés nem szerencsés, a holdtöltekor kivágott fa nem újul ki.

32 Az analógia elvének a helyi értelmezései közötti ellentmondást Róheim Géza példázta: „Mikor a holdsarló egyik hegye a Föld felé áll, azaz a Hold »csorgóra« áll, úgy tartják Szilágy megyében, eső lesz. Domszólán, Heves megyében azt hiszik, ha újholdkor a Hold szarva felfelé áll, akkor abban a hónapban eső lesz. Szegeden esőre számítanak, ha a Hold szarva lefelé áll, de Pécskán az oláhok jó időt várnak, mivel szerintük az eső már kicsorgott a Hold szarvából. A tordamegyei magyarság szerint, ha a holdsarló tompán áll felfelé, akkor önt, azaz eső lesz, tehát a Hold maga önti az esőt.” RÓHEIM, I. m., 138.

33 Uo., 134–143.

A hold fogyásának idején nem szabad haját, körmöt vágni, mert a haj elhull, nem nő újra. Ajánlatos viszont betegséget gyógyítani, szemölcsöt elkötni, önt vetni. A szülést késleltetni kell, mert agos (angolkóros, torz alakú) gyermek jön világra. Bukovinai szóhasználatlaltal a szerencse kegyvesztettjére ezt mondták: holdfogytán született. Az asszonyok ilyenkor nem ültetnek kotlót. Sóvidéki meggyőződés, hogy a gyilkosságokat holdfogyta idején követik el.³⁴

A mágikus-kozmosz, a természeti erőteret figyelembe vevő gyógyászat számolt a Hold állásával, hatásával. A „növekedést szabályozó” Hold az „óvó-tápláló anya” szerepkörébe illeszkedik.³⁵ A pusztai kutyatej „újságon talált gyökere” hólyaghúzó hatású volt. A szemölcs eltüntetésének egyik módja a Holdra való átruházása, olyan szövegformulával, mint „Újhold, újhold, / Tiéd a betegség, / Enyém az egészség (Kórogy), Újhold, új király! Apró marhácskáim vannak, istenuccse, eladom! (Szeged környéke),³⁶ Én a szümöcsömet mindig elvitetem. Ha újság van, köszönök neki: Jós estét. Azután mondom: »Újság engem bálba hívtak, / de én nem megyek el, / A szümöcsöt küldöm el«. (Közben az óramutató járásával megegyezően kilencszer elkeríti, minden kerítés után keresztet rajzol rá.) De el is múlik.”³⁷

A Holdnak az emberre gyakorolt hatását azonban a legmeggyőzőbben a holdbetegség szemlélteti. A szomnambulizmusnak a köztudatban a leggyakoribb kiváltója a Hold, a holdkóros (a lunatikus) holdérzékeny ember. A paraszti mitológiában a holdbeteg lény az ember és a kutya alakot váltó prikolics / prikulics.

Mielőtt a figyelmem elfordult volna a mezőségi hiedelmekről, 2001 őszén hallottam utoljára friss prikulicsjárásról. Egy holdtölte idején Aranyosgyéresen egy 40 éves férfi kutyává alakult. A település nagy ipari egységének kerítése körül ólálkodott, fel-felugrott a kerítésre. A gyár közelében barakkokban lakó romák figyeltek fel rá. Körülvették, s egy késsel könnyedén hátba szúrták. A seb vérzeni kezdett, s a kutya visszavedlett emberré.

Az alakot változtató werwolf (emberfarkas) hiedelme indoeurópai, mai formájában szláv, germán és román eredetű.³⁸ A kutyává alakulás

34 ZSIGMOND Győző, *I. m.*, 118–123.

35 Az apai szereppel azonosított Napnak az európai folklórban nincs mitológiája. RÓHEIM Géza, *I. m.*, 128.

36 OLÁH Andor, „Új Hold, új király!” *A magyar népi orvoslás eletrajza*, Gondolat, Budapest, 1986, 182–183.

37 Vészto, Grynæus Tamás gyűjtése, idézi OLÁH Andor, *I. m.*, 185.

38 Az emberfarkas hiedelmekörének összefoglalása: Pócs Éva, *Népbűt = Magyar néprajz VII.*, főszerk. DÖMÖTÖR Tekla, Akadémiai, Budapest, 1990, 527–692, 577–579. Az Erdélyi

okát, valamint a kutya alakban való ténykedést az utóbbi évtizedekben sajátos magyarázat értelmezi.³⁹ A betegséggel születés oka a fogantatás vagy a születés valamilyen rendellenessége, sajátos körülménye; kedvezőtlen a holdtöltekor történő születés. A betegség holdváltózkor, újhholdkor, holdfogytán, holdtöltén hatalmasodott el, szabályos időközönként (három, hat, kilenc hónap). A prikulics félrevonult s kutyává változott. Az átváltozást esetleg bukfencsel hajtotta végre. Kutya alakban bejárta a falu utcáit, a falu határát, embert, kutyát keresve. Áldozatával csupán annyira küzdött meg, hogy valamelyikükből vér serkenjen. A vér látványára vissza tudott változni emberré. Ha nem talált áldozatra, a kóborlástól kimerülten összerogyott s esetleg elpusztult.

A feltételezés szerint testi jegye, fölös testrésze volt: egy 10 cm-es, ritka szőrzettel borított farkcsökevény. A rendellenes testi jegyet palástolták.

A Mezőségen prikulicsok ma aligha vannak. Ugyanis rendre-rendre eltűntek a diskurzus éltetői, megszűntek azok a beszédhelyzetek, amelyekben az állatokra vagy a feleségére támadó prikulics beszédtema volt. Ha mégis vannak, a maguk törvényei szerint élő, jövő-menő, deviáns, ártalmatlan emberek, akiket a közvélemény sajnálkozással követ, sőt egyre gyakrabban észre sem vesz, azaz szóra sem méltat. Ha a köznyelvben a neve el is hangzik, a nem éppen daliás alkatú személyt illetik vele: „Hogyha alacsony, hogyha kisebb növésű, akkor úgy mondták, hogy prikolics.”⁴⁰ Vagy pedig – tréfásan-kedélyesen, de még mindig a kulturális emlékezet utolsó morzsáit morzsolgatva – az izgága gyereket: „A gyermekre is mondják, úgy szólítsák meg a nagyak, hogy te prikolics.”⁴¹

Az úrtasok teljesítették küldetésüket, hazatértek, a Hold a helyén maradt az égen, s jelentősen a természetét sem változtatta meg. Az időszámításban, -tagolásban változatlanul megmaradt a szerepe. Mégis elveszítettük a Holdat, kizártuk az életünkéből, valahogy olyanképpen,

Mezősége jellemző parasztmitológia bemutatása és értelmezése: KESZEG Vilmos, *Mezőségi biedelmek*, Mentor, Marosvásárhely, 1999, 25–34, 186–197.; KESZEG Vilmos, *Átváltozás változó kontextusokban*, Korunk 28. (2017/7.), 66–73.

39 A farkaskoldussal kapcsolatos képzetek a közép- és az újkor során tevődtek át a kutyára is. Pócs Éva, *I. m.*, 577.

40 CZÉGÉNYI Dóra, *A biedelemtudat újratermelődése és továbbélése. Szilágysági biedelmek és biedelemszövegek az ezredfordulón*, Doktori disszertáció, Kolozsvár, 2012, II., 34.

41 KESZEG, *Mezőség*, 186.

mint a földet a kollektivizálást követően, a természeti környezetet a tömbházlakásba költözésünkkor, vagy akkor, amikor nagyapáink-apáink a szekérről átültek a kocsiba. Amióta egészségünk követését házi orvosunkra bíztuk, a gyógynövényeket szaküzletből szerezzük be, a zöldségtermesztés önrendszerű fóliaházban történik, a markoláb és a prikulics hiedelemkörét az emberi butaság kultúrtörténetébe helyeztük át, esti meseként az űrutazás történetét olvassuk, másként tekintünk a Holdra. Az időjárás alakulásának a Hold udvarából való kikövetkeztetése, a „Hold elejti, Nap felkapja” találós alakzattá változott át, amelynek megértése kulturális archeológia alapján lehetséges.

Nyilván ezt a következtetést sem szabad általánosítanunk. Mert valójában ki-ki más jellegű kapcsolatban, más-más médiumokon keresztül áll kapcsolatban a Holddal, a párhuzamos különidejűségek elve alapján.